

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

ПЕТРЕНКО Наталія Вікторівна

УДК 130.122: 37.013

**САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ВИМІРИ
САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ
МЕДІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2017

Робота виконана в Дніпропетровському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти Міністерства освіти і науки України.

Дисертацією є рукопис.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Братаніч Борис Володимирович,
Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
декан факультету перепідготовки
педагогічних працівників.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Дорожко Ірина Іванівна
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри філософсько-психологічної
антропології;

доктор філософських наук, доцент
Карпець Любов Анатоліївна,
Харківська державна академія фізичної
культури, завідувач кафедри української та
іноземних мов.

Захист відбудеться 4 березня 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «2 лютого» 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. О. Дроботенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан суспільства характеризується підвищенням уваги до суб'єктивного світу та унікальних можливостей окремо взятої особистості. У цьому зв'язку на перший план освітньої діяльності виходить проблема виявлення та розвитку внутрішнього потенціалу людини, її здатності до самобудівництва, життєтворчості, формування конструктивних сенсожиттєвих орієнтирів. Це робить необхідним філософсько-освітній аналіз концептів самореалізації та самоактуалізації як найбільш адекватних у теоретико-методологічному плані засад дослідження феномену саморозвитку людини, який передбачає найбільш ефективне використання нею своїх задатків, здатностей, умінь, навичок і інших ресурсів особистісної структури у своїй індивідуально неповторній ситуації.

Інтерес до концептів самореалізації та самоактуалізації у сучасній філософії заснований на усвідомленні необхідності переосмислення раніше накопиченого досвіду й міждисциплінарних концепцій у зв'язку з новим розумінням як розвитку сучасного суспільства, так і визначення пріоритетів особистісного розвитку і ролі у цьому процесі освітньої діяльності. Формування особистісно орієнтованих моделей освіти у якості основи становлення постсучасних освітніх практик ставить у центр освітнього процесу цілісну особистість як суб'єкта життєтворчості, самореалізації, самоактуалізації самотворення і творення середовища оточення. У особистісно орієнтованій освіті людина формує свою суб'єктивність не тільки тому, що є її носієм, але й тому, що без її зусиль формування суб'єктивності й реалізація індивідуальних освітніх стратегій неможливі. Евристичний потенціал концептів самоактуалізації та самореалізації особистості дозволяє найбільш повно і адекватно відобразити зміни, які відбуваються в освіті ХХІ століття.

У наш час проблема саморозвитку у контексті освітньої діяльності представлена широким спектром досліджень різного напрямку – від соціокультурних детермінант становлення та буття людини до духовного сенсу її зростання (Ю. Андрєєва, В. Андрущенко, В. Биков, Б. Братаніч, Р. Гарєєв, Н. Григор'єва, І. Дорожко, А. Іваніцький, Л. Карпець, С. Клепко, П. Костенок, М. Култаєва, В. Нестеренко, А. Остапенко, Н. Радіонова, Р. Самчук, О. Суйкова, В. Сагуйченко, А. Усольцев, В. Федоров, Е. Федотова, І. Шаршов й інші).

У філософсько-освітній проблематиці самореалізації особистості чільне місце належить інтерпретації цього феномену з різноманітних сторін: як мети, як процесу, як діяльності, як стану освіти (М. Битянова, В. Білогур, Б. Буяк, Ю. Бойчук, Ватковська, Є. Галажинський, І. Дорожко, М. Дроботенко, Л. Коростильова, М. Култаєва, Д. Леонт'єв, С. Максименко, В. Мельник, Л. Михалик, В. Муляр, Ю. Ненько, І. Радіонова, Л. Рибалко, В.Слободчиков та ін.). Поняття самоактуалізації отримало розвиток у межах системного й акмеологічного підходів (К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв,

А. Бодальов, А. Брушлінський, А. А. Деркач, О. Ігнатенко, Є. Карпенко, Т. Люрина, В. М'ясищев, Л. Снігур, І. Степаненко, Д. Чернілевський та інші).

При достатньо глибоких дослідженнях концептів самореалізації та самоактуалізації у вітчизняній філософській літературі разом з тим відсутнє комплексне філософсько-освітнє дослідження їх методологічної ролі при дослідженні процесу становлення орієнтованої на особистісний саморозвиток постсучасної освіти з порівнянням спільного та відмінного феноменів, які вони відображають. Актуальність і важливість цієї проблеми і недостатня її теоретична розробленість у межах філософії освіти є вагомою підставою для постановки наукового завдання дисертації, яке полягає у обґрунтуванні концептів самоактуалізації та самореалізації як предмета філософсько-освітнього дослідження у контексті становлення особистісно орієнтованих освітніх практик.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася на кафедрі філософії освіти Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти в рамках комплексної теми наукових досліджень інституту «Медіа-освітній простір як середовище становлення та буття особистості у єдності інструментально-інформаційного та екзистенціально-соціокультурного вимірів» (0116U005084 від 20 квітня 2016 р.); та відповідно до комплексної теми Інституту вищої освіти АПН України та Центру філософії освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди – «Філософські засади трансформації вищої освіти НАПН України та Центру філософії освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди – «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» (0103U00960, № 44 від 06 березня 2003 року) та комплексної теми кафедри філософії ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія освіти і духовне оновлення українського суспільства» (0111U006439 від 26.05.2011 р.).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження – визначити особливості процесів самоактуалізації та самореалізації особистості в освітньому просторі інформаційного суспільства.

Мета дослідження обумовила вирішення наступних завдань:

- на основі узагальнюючого аналізу літератури з предмету дослідження визначити специфіку концептів самоактуалізації та самореалізації як складової філософсько-освітньої методології аналізу саморозвитку особистості;
- визначити методологічну стратегію аналізу феномену самореалізації особистості;
- показати особливості методології дослідження самоактуалізації у філософії освіти;
- обґрунтувати специфіку ролі процесів самоактуалізації та самореалізації в освіті на основі розмежування понять, що їх відображають;
- показати місце самоактуалізації та самореалізації особистості у буттєвому просторі особистості медійно-інформаційного суспільства у контексті постсучасних освітніх трансформацій

- визначити роль концептів самоактуалізації та самореалізації в обґрунтуванні цілей освіти;
- виокремити найважливіші аспекти використання концептів самоактуалізації та самореалізації у практичному освітньому процесі.

Об'єкт дослідження – самоактуалізація і самореалізація особистості в соціокультурних контекстах інформаційного суспільства

Предмет дослідження – освітній вимір самоактуалізації та самореалізації особистості у медійному просторі інформаційного суспільства.

Методи дослідження. Методологія дослідження визначається як особливостями філософсько-освітнього аналізу, так і специфікою об'єкта та предмета. Загальнофілософські методологічні засади дослідження сформульовані у межах сучасної гуманістичної філософії, зокрема, теоріях самоактуалізації, самореалізації та саморозвитку особистості. Найбільше методологічне значення для аналізу феноменів самоактуалізації та самореалізації мають положення про особистісний вимір освітньої діяльності як сфери саморозвитку особистості, екзистенціальний характер проблем саморозвитку людини та вибору нею цілей власного становлення і буття. При визначенні спільного та відмінного у феноменах, які відображають концепти самоактуалізації та самореалізації, застосовувалася методологія структурно-функціонального та порівняльно-генезисного аналізу. Аксіологічна методологія використовувалася для розкриття соціокультурного змісту досліджуваних концептів. Гносеологічна методологія застосовувалася у процесі обґрунтування евристичного потенціалу досліджуваних концептів для сучасної філософії освіти.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у розробці теоретичної моделі варіативних процесів самоактуалізації і самореалізації як чинників розвитку особистості в освітньому просторі інформаційного суспільства, педагогічна і психологічна корекція якої відбувається на основі їхньої філософсько-освітньої рефлексії

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- показано, що концепти самоактуалізації та самореалізації є найбільш адекватними для дослідження основної у межах постнекласичної освіти проблеми саморозвитку особистості в силу того, що вони найбільш повно відображають вказаний феномен як внутрішньо детермінований процес розгортання самості, спрямований на вільний вибір змістовних аспектів свого існування; при цьому вказані концепти описують цілі, якісні характеристики та орієнтири саморозвитку особистості і відображають його не лише у контексті розгортання її сутнісних сил, але й у широкому соціальному контексті та у межах діяльнісно-суб'єктного підходу;
- на основі аналізу існуючих підходів до розуміння досліджуваних феноменів обґрунтована роль процесу самоактуалізації як інтегральної мети освітньої діяльності, що орієнтується на розгортання особистісного

потенціалу, у вигляді певного ідеалу, і своїми витокami має внутрішній світ людини, її вищі духовні цінності; та роль процесу самореалізації, що стосується розвитку особистості у певних конкретних контекстах у вигляді втілення своїх уже проявлених здатностей у життя з метою самоствердження, підпорядковуючись загальному процесу самоактуалізації;

- самореалізація та самоактуалізація показані як автентичний базис буття людини у соціокультурно-освітньому просторі інформаційного суспільства, який розуміється як адекватний тенденціям суспільного розвитку спосіб становлення особистості і реалізації нею своїх сутнісних сил; освіта схарактеризована як сенсоутворююча основа вказаного базису буття в умовах своєї постмодерної трансформації, основною місією якої є плекання особистості як неперервного становлення, формування її здатності до створення власного простору буття в умовах невизначеної реальності, забезпечення практичної спрямованості духовно вмотивованого процесу самоактуалізації завдяки його поєднанню з прагматичними цінностями самореалізації.

Уточнено:

- найбільш важливі аспекти використання концептів самоактуалізації, самореалізації та саморозвитку творчої особистості, на основі синтезу ідей саморозвитку та самовиховання, технологій професійної самореалізації особистості, тестових методик вимірювання процесів самоактуалізації, матричних технологічних освітніх систем, які орієнтуються на соціокультурні засади саморозвитку особистості у вигляді етапів самовизначення, самореалізації та самоактуалізації.

- на основі аналізу освітніх моделей (традиційно-класичної, когнітивно-орієнтованої, розвиваючого навчання, особистісно-орієнтованої та особистісно-розвиваючої моделей) роль самоактуалізації та самореалізації як цілей, що забезпечують переорієнтацію освітньої діяльності на саморозвиток особистості; при цьому найбільше значення мають зміни у цілях самовиховання; формування цінності здоров'я; утвердження нових цілей освіти, пов'язаних з цінностями сталого розвитку і екосистемного виміру сенсожиттєвих орієнтацій особистості; формування в освітньому процесі позитивно-девіантної особистості як типу людини, що самоактуалізується у суспільстві ризику;

Отримало подальший розвиток:

- дослідження феномену самореалізації особистості, яке ґрунтується на синтезі есенціалістської методології, що акцентує соціокультурно обумовлену сутність людини як предмет самореалізації, та екзистенціалістської методології, яка орієнтує на самореалізацію як на самотворення людини в унікальних умовах власного буття; відтак взаємопереплетення освіти та соціальних форм життєдіяльності, особистісних освітніх траєкторій та форм саморозвитку є основою філософсько-освітнього аналізу поняття самореалізації особистості, а найбільш важливим філософсько-освітнім

аспектом концепту самореалізації є його зорієнтованість на суб'єктну активність учасників освітнього процесу;

- дослідження змісту феномену самоактуалізації, що має чітко виражений екзистенціальний вимір, оскільки забезпечує буттєве відновлення автентичності особистості, відповідності буття-у-світі її внутрішній природі, і у зв'язку з цим ґрунтується на екзистенціалізмі, інтуїтивізмі та феноменології, яка у вітчизняній філософській думці доповнюється діяльнісним підходом у поєднанні з системною й акмеологічною методологіями; оскільки результатом самоактуалізації завжди є багатомірна, сутнісна зміна, що торкається усіх сфер людини, її аналіз вимагає використання холістичної філософсько-освітньої методології.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Дослідження є важливим кроком у створенні методологічних та концептуальних засад філософсько-освітнього аналізу концептів самоактуалізації та самореалізації, а також обґрунтуванні концептуалізації отриманого знання для розробки методології практичної переорієнтації вітчизняної системи освіти на потреби особистісного саморозвитку. Здійснене дослідження також дозволяє уточнити та систематизувати процес використання феноменів самоактуалізації та самореалізації при організації практичної освітньої діяльності. Результати дослідження доцільно застосовувати при розробці навчальних курсів для вищої та середньої школи, зокрема, курсів з філософії освіти, акмеології, особистісного розвитку, та тренінгів навичок саморозвитку в освітній діяльності.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та основні положення дисертаційної роботи розроблені авторкою на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових і науково-практичних, науково-теоретичних конференціях, методологічних та науково-практичних семінарах. Серед них: Міжнародна наукова конференція «Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку» (Дніпропетровськ, листопад 2012 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпропетровськ, листопад 2012 р.); Всеукраїнська науково-методична постерна Інтернет-конференція «Розвиток професійної компетентності менеджерів освіти: теоретико-методичні засади» (Запоріжжя, листопад-грудень 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації (Львів, серпень 2013 р.), Міжнародна науково-практична конференція "Educația pentru dezvoltare durabilă: inovație, competitivitate, eficiență" (Кишинів, жовтень 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю з дня народження Є.С. Березняка (Дніпропетровськ, квітень 2014 р.), XVI Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації». Європейські цінності в

освітньому просторі України» (Харків, вересень 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу» (Дніпропетровськ, жовтень 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформація управління вітчизняною освітою на принципах освітнього менеджменту» (Дніпропетровськ, червень 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 4 статтях у фахових виданнях та 1 статті у зарубіжному фаховому виданні, а також у 6 тезах доповідей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних, науково-практичних конференцій (загальний обсяг – 5 умов. друк. арк.).

Структура дисертації. Мета дослідження, його завдання та методологічні засади визначили структуру роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг основного тексту дисертації – 202 машинописні сторінки, списку використаних джерел – 26 сторінок (нараховує 204 найменування, із них 24 – іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність та необхідність звернення до обраної теми; визначено мету й основні завдання, предмет та об'єкт дослідження; розкрито наукову новизну отриманих результатів, методологічні засади та джерельну базу дослідження; окреслено можливості теоретичного та практичного застосування; наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи аналізу концептів «самореалізація» та «самоактуалізація» у філософсько-освітньому дискурсі»** здійснено узагальнений аналіз наукової літератури з теми дисертації та обґрунтовано філософсько-освітню методологію аналізу концептів «самореалізація» та «самоактуалізація».

У **підрозділі 1.1. «Теоретичний досвід комплексного дослідження освітнього виміру саморозвитку особистості»** здійснено узагальнений аналіз літератури та наукових підходів до аналізу досліджуваних концептів у контексті феномену саморозвитку особистості.

У вітчизняній філософії й педагогіці існує тісний зв'язок між дослідженням концептів «самоактуалізація», «самореалізація» та процесу саморозвитку особистості. Результуючі процесів освіти та розвитку мають дуже багато спільного і стосовно особистості результати розвитку формулюються у термінах, притаманних саме освітньому впливу. Самоактуалізація та самореалізація сьогодні розглядаються як форми розвитку, обумовлені діяльністю суб'єкта, спрямованої на свій розвиток, тому саме в їх межах найбільш доцільно досліджувати системну для постнекласичної освіти проблему саморозвитку особистості.

Проблема саморозвитку особистості у освіті розглядалася у філософській літературі в контексті передумов, умов і механізмів особистісного самоздійснення, поєднання освітніх та соціокультурних впливів, а також трансформацій освітньої діяльності (Л. Антропова, Т. Ветошкіна, Н. Шаталова, М. Недашківська, А. Ідінов, В. Муляр та ін.).

Поняття самоактуалізації отримало розвиток у межах системного й акмеологічного підходів, що стали теоретико-методологічною основою вивчення потенційних можливостей особистості як основи організації освітнього процесу (Л. Коростельова, Е. Вахромов, О. Немиринський, Н. Ковальова). Безпосередньо у ті чи інші аспекти проблеми самоактуалізації та самореалізації важливий доробок внесли такі вчені як Л. Антропова, Л. Брильова, І. Вітін, Н. Кулик, К. Мухаметджанов, А. Асмолов, П. Підкасистий, В. Слободчиков, Л. Фрідман та ін.

Виходячи з потреб характеристики саморозвитку особистості як внутрішньо детермінованого процесу розгортання самості, доцільно структурування понятійного апарату, що його відображає, за двома основними характеристиками. По-перше, це поняття, що описують цілі, якісні характеристики та орієнтири саморозвитку. До них відносяться самореалізація, самоствердження, самовираження, самостворення, самоактуалізація, самовизначення тощо. По-друге, це поняття, що описують механізми та потенційні внутрішні ресурси саморозвитку особистості. Серед них найбільше значення мають самосвідомість, самооцінка, самодетермінація, самоврядування, саморегуляція та інші. У інтегрованому вигляді поняття самореалізації та самоактуалізації акцентують ті аспекти саморозвитку особистості, які пов'язані з набуттям нею найбільш адекватних для динамічного та непередбачуваного соціального оточення якостей новаторства, творчості, креативності.

У підрозділі 1.2. «Самоактуалізація та самореалізація особистості у проблемному полі філософії освіти» обґрунтовуються особливості філософсько-освітньої рефлексії автономії суб'єкта освітніх і виховних практик.

Самореалізація властива кожній людині і розглядається як ціль, як засіб, як процес, як стан, як підсумок її життєдіяльності і має дві узагальнюючі характеристики: зв'язок з активністю людини та з її саморозвитком. Об'єднуючою рисою розуміння самореалізації у всіх філософсько-освітніх підходах є те, що вона завжди пов'язана з діяльністю, у якій реалізуються потреби зростання, розвитку, самовдосконалення як особистісних здатностей, так і професійних можливостей. Специфікою філософсько-освітнього розгляду проблеми є встановлення кореляцій між освітніми та соціальними аспектами самореалізації, визначення місця та сутності феномену самореалізації особистості у процесі цілепокладання освітньої діяльності, дослідження змістовних аспектів впливу освітніх чинників на формування спрямованих на самореалізації сенсожиттєвих орієнтирів буття людини, а також достатньо чітка структуризація за різноманітними параметрами процесу

самореалізації у відповідності з основними сферами саморозвитку особистості, зорієнтована на розробку практичних моделей саморозвиваючої освіти.

На методологічному рівні проблема самоактуалізації має чітко виражений буттєвий зміст і ґрунтується на екзистенціалізмі, інтуїтивізмі і феноменології. Теорія самоактуалізації являє собою складний системний утвір, що включає в себе теорію самоактуалізованої особистості як мети розвитку; теорію мотивації, засновану на ідеї виділення буттєвих мотивів і цінностей; теорію пікових переживань; теорію розвитку особистості, засновану на зв'язку мотивів розвитку, пікових переживань і проблеми оптимальних життєвих виборів самоствердження. У вітчизняній філософській думці дослідження феномена самоактуалізації здійснюється на основі діяльнісного підходу у поєднанні з системною й акмеологічною методологіями. Важливою методологічною особливістю вітчизняних наукових розвідок є поєднання її розгляду як мотиву і критерію діяльності і як механізму аналізу особистістю свого буття у конкретних життєвих ситуаціях, що дозволяє досліджувати даний феномен у контексті холистичної філософсько-освітньої методології.

У другому розділі **«Самоактуалізація та самореалізація особистості в реаліях медійно-інформаційного суспільства»** визначається місце феноменів самоактуалізації та самореалізації особистості у сучасних соціокультурних та освітніх процесах, досліджуються їх реальні соціокультурні характеристики та евристичний потенціал.

У підрозділі 2.1. **«Функціональний потенціал понять «самореалізація особистості» та «самоактуалізація особистості»** розкриваються рамкові умови їхнього застосування як орієнтиру автодидактичних практик навчання і виховання.

У середовищі філософів освіти та педагогів наростає розуміння необхідності термінологічного визначення щодо феноменів самоактуалізації та самореалізації у освітній діяльності. Частина дослідників намагається інтерпретувати поняття самоактуалізації та самореалізації як складові одне одного. На основі лінгвістичних витоків понять робиться розмежування самореалізації як когнітивного феномена, самоактуалізації – як діяльнісного. Здійснюється також їх розділення на основі дихотомії ідеальне – реальне, категорій змісту та форми, коли самоактуалізація розглядається як певний зміст процесу саморозвитку особистості, а самореалізація – як його форма. Також є інтерпретація самоактуалізації як відображення цілісності людини у єдності біологічного, соціального та духовного, а самореалізації – тільки як відображення біопсихосоціальної сутності людини.

Самоактуалізація – це розгортання особистісного потенціалу, закладеного в людині як родовій істоті, з орієнтацією на ідеал та майбутню перспективу і опорою на внутрішній духовний світ. Самоактуалізація відтак може розглядатися як базисний процес саморозвитку особистості та інтегральна мета освітньої діяльності, що на нього орієнтується. Натомість самореалізація – це процес втілення особистістю своїх умінь, знань, талантів

у життя, самоствердження у суспільстві як особистості, певною мірою це завоювання найбільш придатної для особистості життєвої території. Самореалізація – це здійснення своїх наявних бажань, своїх знань, умінь і здатностей, своїх сьгоднішніх уявлень про себе і свій шлях у житті. При цьому даний феномен носить значною мірою практично-утилітарний характер, відповідно підпорядкування цього процесу зовнішнім вимогам з метою забезпечити успіх самореалізації досить високе. Самореалізація може відбуватися в егоцентричному напрямі з домінуванням нижчих потреб та утилітарних цілей над вищими духовними. В освітній діяльності самореалізація як мета має стосуватися особистості у певних конкретних контекстах, підпорядковуючись загальному процесу самоактуалізації.

У підрозділі 2.2. «Освітній вимір самоактуалізації та самореалізації у буттєвому просторі особистості медійно-інформаційного суспільства» здійснено експлікацію освітніх смислів процесів самоактуалізації і самореалізації у життєтворчості особистості.

Саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація можуть розглядатися як базис буття людини у соціокультурному та освітньому просторі, який розуміється як спосіб становлення особистості і спосіб реалізації нею своїх сутнісних сил. Освіта являє собою особливий «зріз» соціального простору, який створює сенс і спосіб становлення та саморозвитку людини. Людина має сформувати власний освітньо-соціокультурний простір буття, заснований на власній системі цінностей гуманістичного характеру, що і є процесом самоактуалізації. Саморозвиток в освіті як «виробництво себе» ґрунтується на рефлексивності, соціалізованості та особистісних зусиллях у контексті розуміння свого місця у мінливому світі.

Необхідність поєднання особистісно-гуманістичного змісту самоактуалізації з прагматичними цінностями самореалізації впливає з потреб саморозвитку у соціокультурному середовищі, що поєднує ринкові цінності, масову культуру та гуманістичні пріоритети. Це також впливає з характеристики віртуального простору, який вимагає поєднання особистісної самореалізації у межах «експериментування» із власною ідентичністю з розвитком самоактуалізаційного потенціалу духовності. Стимулювання самоактуалізаційної складової особистості в освітньому процесі вимагає орієнтації на її суб'єктивний досвід; використанням рефлексивних технологій; створення можливостей для вільної комунікації; врахування індивідуальних особливостей при загально-гуманістичній орієнтації освіти тощо.

У третьому розділі «Самоактуалізація та самореалізація особистості як складові освіти медійно-інформаційного суспільства» досліджуються практико-орієнтовані аспекти переорієнтації сучасної освіти на цінності самоактуалізації та самореалізації.

У підрозділі 3.1. «Самоактуалізація та самореалізація особистості у системі освітнього цілепокладання» показана роль досліджуваних феноменів у формуванні цілей постмодерної освіти.

Специфіка феноменів самоактуалізації та самореалізації у межах неперервної системи освіти проявляється у тому, що вони виступають інтегруючою основою формування цілей освітньої діяльності на всіх рівнях. При цьому самоактуалізація є постійною ведучою складовою освітньої діяльності, формою артикуляції у процесі освітнього цілепокладання внутрішніх потенцій індивіда до самотворення та узгодження перспективних цілей індивідуальної освітньої траєкторії з базовими потребами особистості щодо прояву власних здібностей у процесі життєдіяльності. Що стосується самореалізації, то її зміст на різних етапах освітньої діяльності постійно варіюється у зв'язку з тим, що вона прямо пов'язана з формами практичної діяльності індивіда, соціальними впливами, способами самоствердження тощо. Якщо на рівні до вищої освіти самореалізація в основному пов'язана з розвитком конкретних здатностей особистості та самоствердженням на рівні групової комунікації і взаємодії, то пізніше у ній усе більшого значення набуває професійний компонент та соціальний статус.

Самоактуалізація та самореалізація особистості набувають цілепокладального статусу передусім як складові освітньої діяльності, спрямованої на саморозвиток людини. Досліджувані феномени визначають інноваційні зміни цілей постсучасної освіти за низкою напрямів. Формування в особистості навиків самовиховання як передумови продуктивного культурно-виховного впливу виступає однією з пріоритетних цілей освіти, орієнтованої на самоактуалізацію та самореалізацію особистості, а самовиховання виступає як їх складова та механізм досягнення. Концепт самоактуалізації забезпечує утвердження нових цілей освіти, пов'язаних з цінностями сталого розвитку та екосистемного виміру сенсожиттєвих орієнтацій особистості, оскільки саме він орієнтує на врахування інтересів інших людей та в цілому середовища життєдіяльності особистості.

У підрозділі 3.2. «Самоактуалізація та самореалізація особистості у практичному освітньому процесі постсучасного зразка» узагальнено можливості використання досліджуваних феноменів для практичної переорієнтації освітнього процесу на завдання саморозвитку особистості.

До найбільш розробленої проблематики практично-технологічного характеру, що має відношення до самоактуалізації та самореалізації особистості в освітньому процесі, відноситься передусім обґрунтування технологій саморозвитку творчої особистості. Низка технологій саморозвиваючого навчання, зорієнтованого на цілі самоактуалізації та самореалізації, опирається на синтез ідей саморозвитку та самовиховання. Акцент у досягненні мети даної технології ставиться на самокеруючі механізми особистості, виховання домінанти її саморозвитку, формування індивідуального стилю навчальної діяльності. Особливий інтерес представляють матричні технологічні освітні системи, які орієнтуються на соціокультурний зміст процесів самоактуалізації та самореалізації.

У сфері професійного навчання увага дослідниками приділяється розробці освітніх технологій, спрямованих передусім на професійну само-

реалізацію особистості. Завдання самоактуалізації при цьому не ігноруються, а виступають загальнорозвиваючим механізмом у процесі самореалізації особистості як спеціаліста. Освітні технології самореалізації фахівця як наукове проектування та відтворення в освітньому процесі дій, пов'язаних зі створенням умов для індивідуального розвитку і саморозвитку освітнього суб'єкта, забезпечує гарантований результат професійного та особистісного саморозвитку. Важливим практико-технологічним аспектом особистісно орієнтованої освіти є широке упровадження тестових методик вимірювання процесів самоактуалізації на основі використання розроблених у межах гуманістичної філософії та психології систем індикативних показників, які характерні для особистості, що самоактуалізується.

У **«Висновках»** визначається теоретична та практична значущість дослідження, узагальнюються основні положення роботи. Результатом дослідження є вирішення важливої наукової проблеми – обґрунтовано сутність концептів самоактуалізації та самореалізації як об'єкта філософсько-освітнього аналізу та розкрито їх зміст як реальних освітньо-соціокультурних феноменів.

Показано, що самоактуалізація та самореалізація сьогодні розглядаються як форми розвитку, обумовлені діяльністю суб'єкта, спрямованої на свій розвиток, тому саме в їх межах найбільш доцільно досліджувати системну для постнекласичної освіти проблему саморозвитку особистості. Самість визначається можливістю усвідомлюваного виділення суб'єктом себе із зовнішнього світу, як здійснення моменту довільного вибору змістовних аспектів свого існування, суттєвим аспектом чого є феномени самореалізації і самоактуалізації. Структурно саморозвиток особистості як внутрішньо детермінований процес розгортання самості відображається поняттями, що описують цілі, якісні характеристики та орієнтири саморозвитку (самореалізація, самоствердження, самовираження, самостворення, самоактуалізація, самовизначення) та поняттями, що описують механізми та потенційні внутрішні ресурси саморозвитку (самосвідомість, самооцінка, самодетермінація, самоврядування, саморегуляція). Поняття самоактуалізації та самореалізації найбільш адекватно та цілісно відображають власне сам процес становлення та саморозвитку особистості не лише у контексті розгортання її сутнісних сил, але й у широкому соціальному контексті та у межах діяльнісно-суб'єктного підходу.

Виявлено, що об'єднуючою рисою розуміння самореалізації є те, що вона завжди пов'язана з діяльністю, у якій реалізуються потреби особистісного зростання, розвитку, самовдосконалення. Узагальнена філософська методологія дослідження феномену самореалізації особистості ґрунтується на синтезі есенціалістської методології, що акцентує соціокультурно обумовлену сутність людини як предмет самореалізації, та екзистенціалістської методології, яка орієнтує на самореалізацію як на самотворення людини в унікальних умовах власного буття. Особливо важливим внеском концепту самореалізації у філософсько-освітню методологію обґрунтування

цілей постнекласичної освіти є його зорієнтованість на суб'єктну активність учасників освітнього процесу, і відповідна орієнтація особистості засобами освітньої діяльності забезпечує не лише своєрідну автономію індивіда від несприятливих соціальних впливів, а й системні зміни на краще у самому соціумі, що визначає проєктивно-моделюючу роль освіти стосовно соціальних трансформацій. Освітня діяльність визначає самореалізацію особистості, задаючи у ідеальній формі її соціокультурну сутність як особливий предмет власного творчого пошуку і перетворення.

Доведено, що на методологічному рівні проблема самоактуалізації має чітко виражений буттєвий зміст і ґрунтується на екзистенціалізмі, інтуїтивізмі і феноменології. Самоактуалізація забезпечує екзистенціальне відновлення автентичності особистості, тобто відповідності буття-у-світі її внутрішній природі. Найбільше методологічне значення поняття самоактуалізації в контексті філософсько-освітньої проблематики набуває у зв'язку з переходом від знанієвої до розвивальної парадигми освітньої діяльності. У межах концепту самоактуалізації інтелект – це не тільки наші знання, але й процес формування людиною індивідуальних стратегій саморозвитку у середовищі нестабільності. Для освітньої діяльності надзвичайно важливо, що результатом самоактуалізації завжди є комплексна, багатомірна, сутнісна зміна, що торкається усіх сфер людини, що дозволяє досліджувати даний феномен у контексті холістичної філософсько-освітньої методології.

Підкреслено, що ототожнення термінів самоактуалізації та самореалізації, яке здійснюється багатьма авторами, є методологічно не виправданим. Існує достатньо наукових підходів для розрізнення феноменів самоактуалізації та самореалізації. Самоактуалізація – це розгортання особистісного потенціалу, що відображає родову сутність та індивідуальні особливості людини у вигляді певного ідеалу, цей процес своїми витокami має внутрішній світ людини, її сутність, ґрунтується на духовних цінностях, пов'язаний з пріоритетністю для особистості блага іншого у найширшому контексті, а відтак може розглядатися як інтегральна мета освітньої діяльності, що на нього орієнтується. Натомість самореалізація – це процес втілення особистістю своїх наявних здатностей у життя з метою самоствердження, при цьому даний феномен носить значною мірою практично-утилітарний характер, підпорядковується зовнішнім впливам і може відбуватися в егоцентричному напрямі з домінуванням утилітарних цілей над духовними, а відтак в освітній діяльності як мета має стосуватися особистості у певних конкретних контекстах, підпорядковуючись загальному процесу самоактуалізації.

Визначено, що саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація можуть розглядатися як базис буття людини у соціокультурному та освітньому просторі, який розуміється як спосіб становлення особистості та спосіб реалізації нею своїх сутнісних сил. У контексті постмодерної цивілізації творчість освітнього суб'єкта виступає як перевідкриття і пошук суб'єктивно

непередбачуваних цінностей і форм саморозвитку особистості, ідеалом якого є постійне становлення. Вказаний процес забезпечує стабілізацію свідомості, її онтологічну вкоріненість, володіння своєю трансцендентністю, і, як наслідок, особистісну свободу саме у просторі реальності, а не ідеального життєвого світу. Освіта має розвинути у людини здатності конструювати й реалізовувати можливі способи саморозвитку в умовах невизначеності. Самоактуалізація поєднується із самореалізацією, яка виражається у соціальній мобільності, діловій прагматичності і при цьому здатності до динамічної зміни екзистенціальних стратегій. Теоретична за своєю суттю проблема самоактуалізації особистості завдяки синтезу з принципами самореалізації набуває практично зорієнтованого характеру.

Обгрунтовано, що самоактуалізація та самореалізація набувають цілепокладального статусу передусім як складові освітньої діяльності, спрямованої на саморозвиток людини. Аналіз освітніх моделей підтверджує пріоритетне значення самореалізації та самоактуалізації як цілей, які забезпечують вказану переорієнтацію. Досліджувані феномени визначають інноваційні зміни цілей постсучасної освіти за низкою напрямів, передусім стосовно формування в особистості навиків самовиховання як передумови продуктивного культурно-виховного впливу; інтерпретації здоров'я людини як єдності фізичної, психічної, соціальної та духовної складових, підпорядкованих духовним цінностям; утвердження нових цілей освіти, пов'язаних з цінностями сталого розвитку та екосистемного виміру сенсожиттєвих орієнтацій особистості; обґрунтуванні необхідності формування в освітньому процесі позитивно-девіантної особистості як типу людини, що самоактуалізується у суспільстві ризику.

Показано, що до найбільш розробленої проблематики практично-технологічного характеру, яка має відношення до самоактуалізації та самореалізації особистості в освітньому процесі, відноситься передусім обґрунтування технологій саморозвитку творчої особистості, технології саморозвиваючого навчання на основі синтезу ідей саморозвитку та самовиховання, технології професійної самореалізації особистості як наукове проектування та відтворення в освітньому процесі дій, пов'язаних зі створенням умов для індивідуального розвитку і саморозвитку освітнього суб'єкта. Важливим практико-технологічним аспектом особистісно орієнтованої освіти є широке упровадження тестових методик вимірювання процесів самоактуалізації, що дає можливість використовувати їх для управління практичним освітнім процесом. Особливе значення мають матричні технологічні освітні системи, які орієнтуються на соціокультурний зміст процесів саморозвитку особистості у вигляді етапів становлення власної гуманітарної культури, до яких відносяться етапи самовизначення, самореалізації та самоактуалізації. Такий технологічний підхід може використовуватися як змістовна матриця практично у будь-якому компоненті освітнього процесу, який можна представити як відносно замкнутий цикл особистісного саморозвитку. Подальші розвідки у царині філософсько-

освітнього дослідження концептів самоактуалізації та самореалізації полягають у обґрунтуванні методології цілепокладання освітньої діяльності на основі пріоритетності завдання забезпечення саморозвитку особистості.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових журналах

1. Петренко Н. В. Медіа-освітній простір як середовище розвитку та соціалізації особистості у медіа-культурі / Н. В. Петренко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2015. – № 1 – 3. – С. 97-102.
2. Петренко Н. В. Саморозвиток особистості як філософсько-освітня проблема / Н. В. Петренко // Гілея. – 2016. – № 110 (7). – С. 296-298.
3. Петренко Н. В. Освітній простір інформаційного суспільства як простір ризику для розвитку людини / Н. В. Петренко // Грані. – 2016. – № 5. – С. 35-40.
4. Петренко Н. В. Самоактуалізація та самореалізація особистості у філософсько-освітньому дискурсі / Н. В. Петренко // Грані. – 2016. – № 7. – С. 52-57.
5. Петренко Н. В. Саморазвитие как основание личностных образовательных стратегий / Н. В. Петренко // Приволжский научный вестник. – 2016. – № 8. – С. 96-100.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження

6. Петренко Н. В. Самоактуалізація особистості у філософсько-освітньому вимірі / Н. В. Петренко // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23-24 серпня 2013 р.). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2013. – С. 27-31.
7. Петренко Н. В. Образование для устойчивого развития в системе философско-образовательного знания / Н. В. Петренко // "Educația pentru dezvoltare durabilă: inovație, competitivitate, eficiență": Materialele Conf. Șt. Intern., 18 – 19 oct. 2013, Chișinău / coord. șt.: Lilia Pogolșa, Nicolae Bucun ; col. red.: Aglaida Bolboceanu [et al.]. – Chișinău : Institutul de Științe ale Educației, 2013 (Tipogr. "Print-Caro"). – P. 156-160.
8. Петренко Н. В. Саморозвиток особистості у медіа-освітньому просторі / Н. В. Петренко // Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Є.С. Березняка: сайт Національного гірничого університету / кафедра історії та політичної теорії. – Текст. дані. – Д.: НГУ, 2014. – С. 213-216.
9. Петренко Н. В. Медіаосвітній простір як простір комунікації / Н. В. Петренко // Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу: зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 жовтня 2015 р.) – Дніпропетровськ: Інновація, 2015. – С.107 – 109.

10. Петренко Н. В. Соціалізації особистості у європейській медіакультури / Н. В. Петренко // XVI Міжнар. наук.-практ. конф. [«Освіта і доля нації». Європейські цінності в освітньому просторі України], (Харків, 25-26 вересня 2015 р.). – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. – С. 175-176.

11. Петренко Н. В. Управління освітою в умовах інформаційно-медійного середовища / Н. В. Петренко// Трансформація управління вітчизняною освітою на принципах освітнього менеджменту. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 09 червня 2016. – Д.: ТОВ «Інновація», 2016. – С. 226-229.

АНОТАЦІЯ

Петренко Н.В. Самоактуалізація та самореалізація як виміри саморозвитку особистості в освітньому просторі медійно-інформаційного суспільства. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню концептів самоактуалізації та самореалізації у контексті становлення освіти медійно-інформаційного суспільства. У роботі обґрунтовано філософсько-освітню методологію аналізу самоактуалізації та самореалізації особистості як мети та механізму становлення постсучасних освітніх і соціальних практик. Визначено їх специфіку як філософських понять, що інтегровано відображають цілі саморозвитку особистості в освітній діяльності. Дослідження дозволяє систематизувати засади аналізу концептів самоактуалізації та самореалізації особистості у контексті глобальних соціокультурних змін, а також визначити напрями розширення філософії освіти за рахунок включення проблематики досліджень саморозвитку особистості.

Ключові слова: постнекласична освіта, саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація, філософія освіти, особистість, медійно-інформаційне суспільство.

АННОТАЦИЯ

Петренко Н. В. Самоактуализация и самореализация как измерения саморазвития личности в образовательном пространстве медийно-информационного общества. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена актуальной проблеме философии образования – исследованию концептов самоактуализации и самореализации в контексте становления образования медийно-информационного общества и практических процессов модернизации отечественной системы образования.

Показано, что самоактуализация и самореализация сегодня рассматриваются как формы развития, обусловленные деятельностью субъекта, поэтому именно в их границах наиболее целесообразно исследовать системную для постнеклассического образования проблему саморазвития личности. Понятия самоактуализации и самореализации наиболее адекватно и целостно отображают собственно сам процесс становления и саморазвития личности не только в контексте развертывания ее сущностных сил, но и в широком социальном контексте.

Выявлено, что объединяющей чертой понимания самореализации является то, что она всегда связана с деятельностью, в которой реализуются потребности личностного роста, развития, самосовершенствования. Обобщенная философская методология исследования феномена самореализации личности основывается на синтезе эссенциалистской методологии, которая акцентирует социокультурно обусловленную сущность человека как предмет самореализации, и экзистенциалистской методологии, которая ориентирует на самореализацию как на самосоздание человека в уникальных условиях собственного бытия.

Доказано, что на методологическом уровне проблема самоактуализации имеет четко выраженное экзистенциальное содержание и основывается на экзистенциализме, интуитивизме и феноменологии. Самоактуализация обеспечивает экзистенциальное восстановление аутентичности личности, то есть соответствия бытия-в-мире ее внутренней природе. В отечественной философской мысли исследования феномена самоактуализации осуществляются на основе деятельностного подхода в сочетании с системной и акмеологической методологиями.

Существует достаточно научных исследований для различения феноменов самоактуализации и самореализации. Самоактуализация – это развертывание личностного потенциала, которое отображает сущность и индивидуальные особенности человека в виде определенного идеала, и соответственно актуализируется потенциал. Самореализация – это процесс воплощения личностью своих имеющихся способностей в жизнь с целью самоутверждения, при этом данный феномен носит в значительной мере практически-утилитарный характер, подчиняется внешним влияниям и может происходить в эгоцентрическом направлении с доминированием утилитарных целей над духовными, а поэтому в образовательной деятельности как цель должна касаться личности в определенных конкретных контекстах, подчиняясь общему процессу самоактуализации.

Обосновано, что самоактуализация и самореализация приобретают целеполагающий статус прежде всего как составные образовательной деятельности, направленной на саморазвитие человека. Анализ образовательных моделей подтверждает приоритетное значение самореализации и самоактуализации как целей, которые обеспечивают переориентацию образовательной деятельности на саморазвитие личности.

Показано, что к наиболее разработанной проблематике практически-технологического характера, которая имеет отношение к самоактуализации и самореализации личности в образовательном процессе, относится прежде всего обоснование технологий саморазвития творческой личности, технологии саморазвивающего обучения на основе синтеза идей саморазвития и самовоспитания, технологии профессиональной самореализации личности как научного проектирования и воспроизведения в образовательном процессе действий, связанных с созданием условий для индивидуального развития и саморазвития образовательного субъекта.

В работе обосновано философско-образовательную методологию анализа самоактуализации и самореализации личности как цели и механизма становления постсовременных образовательных и социальных практик. Определена специфика самоактуализации и самореализации личности как предмета философско-образовательного анализа, как образовательных феноменов, как составляющих личностного развития и как философских понятий, которые интегрировано отображают цели саморазвития личности в образовательной деятельности.

Исследование позволяет систематизировать методологические и концептуальные принципы анализа концептов самоактуализации и самореализации личности в контексте системных образовательных и социокультурных изменений, а также определить направления расширения социальной философии, философии культуры, философии образования за счет включения проблематики исследований саморазвития личности.

Ключевые слова: постнеклассическое образование, саморазвитие, самореализация, самоактуализация, философия образования, личность, медийно-информационное общество.

SUMMARY

Petrenko N.V. Self-actualization and self-realization as the dimensions of self-development of person in the educational space of Media-Information Society. – As a manuscript.

Thesis submitted for the degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.10. – philosophy of education. – National Pedagogical University named after Gregory Skovoroda. – Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the research concepts of self-actualization and self-realization in the context of the establishment of educational in media-information society. The work reasonably philosophical and educational methodology for the analysis of self-actualization and self-realization as the purpose and mechanism of formation of postmodern educational and social practices. Their specificity as a philosophical concept that reflects the integrated goals of self-development in educational activities are defined. Studies to let basis of the analysis of the concepts of self-realization and self-actualization in the context of the system of education and socio-cultural changes, as well as determine

the direction of extension of philosophy of education to include issues of self-development of person research.

Keywords: postnonclassical education, self-development, self-realization, self-actualization, the philosophy of education, person, media-information society.

Підп. до друку 27.01.17. Формат 60x84 1/16. Спосіб друку – ризографія.
Умов. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Віддруковано в типографії ФОП Андреев К.В.
61166, Харків, вул. Серпова, 4
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія В00 №966085 від 30.05.2003 р.
extraprint@mail.ua
тел. 063-993-62-73